

AQLIY RIVOJLANISH ME'YORLARINI ANIQLASHNING NAZARIY ASOSLARI: MAVJUD MODELLAR VA METODIKALAR TAHLILI

Korshubaeva Ra'no Xazratkulovna
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Psixologiya kafedrası assistenti

Annotatsiya. Maqolada aqliy rivojlanishni diagnostika qilishda zamonaviy yondashuvlar yuzasidan ma'lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, aqliy rivojlanishni diagnostika qilishdagi zamonaviy usullar va yondashuvlar, bolalarning aqliy rivojlanish darajasini erta o'rganishning muammolari va dolzarbligi, bolalarning aqliy rivojlanishini diagnostika qilishning nazariy asoslari kabi masalalar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar. Aqliy rivojlanish, iqtidor, qobiliyat, psixik hususiyatlar, rivojlanish.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НОРМ УМСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ: АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МОДЕЛЕЙ И МЕТОДОЛОГИЙ

Аннотация. В статье представлена информация о современных подходах к диагностике психического развития. Также обсуждаются такие вопросы, как современные методы и подходы к диагностике психического развития, проблемы и актуальность раннего изучения уровня психического развития детей, теоретические основы диагностики психического развития детей.

Ключевые слова. Умственное развитие, талант, способности, психические особенности, развитие.

THEORETICAL BASIS FOR DETERMINING MENTAL DEVELOPMENT STANDARDS: ANALYSIS OF EXISTING MODELS AND METHODOLOGIES

Abstract. The article presents information on modern approaches to diagnosing mental development. It also discusses issues such as modern methods and approaches to diagnosing mental development, the problems and relevance of early study of the level of mental development of children, and the theoretical foundations of diagnosing mental development in children.

Keywords. Mental development, talent, ability, psychic characteristics, development.

Kirish. Dunyoda bolalarning fikrlash faolligini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqish va uni amalga oshirish metodikalarini loyihalashtirishga doir

qator izlanishlar amalga oshirilmoqda. Bunda bolalarning fikrlash faolligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishga alohida e‘tibor berilib, maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining, maktab o‘quvchilarining yosh va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadga yo‘naltirilgan tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim strategiyasi talablari asosida bolalarning fikrlash faolligini rivojlantirish jarayonining samarali shakllari va usullarini joriy etish, pedagoglarning innovatsion faoliyati ko‘lami darajasini kengaytirish, ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalariga ustuvorlik berishni talab etmoqda. Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash masalalariga katta e‘tibor qaratilib, bolalar va ularning tarbiyasi masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi darajasiga ko‘tarilgan. Respublikada maktabgacha ta‘lim tizimining metodik ta‘minotini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni intellektual jihatdan rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Tahlil va natijalar. Olti yoshli bolalar uchun aqliy rivojlanish me‘yorlarini aniqlash uchun turli xil psixologik testlar qo‘llaniladi. Ushbu yosh guruhiga mos keladigan testlarning asosiy maqsadi bolalarning tafakkur qobiliyatini, til bilish darajasini va boshqa intellektual ko‘nikmalarni baholashdir. Quyida ushbu jarayonda keng qo‘llaniladigan ba‘zi testlar haqida ma‘lumot berilgan:

1. Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence (WPPSI)** – Ushbu test Wechsler oilasining bir qismi bo‘lib, 2 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun mo‘ljallangan. Test, verbal va mantiqiy qobiliyatlarni o‘lchash uchun turli subtestlardan iborat (David Wechsler).

2. Stanford-Binet Intelligence Scales - Bu testlar aqliy rivojlanishni baholashda klassik metodlardan biri hisoblanadi va 2 yoshdan boshlab kattalarga qadar qo‘llaniladi. Test, qaror qabul qilish, muammo hal qilish va til ko‘nikmalari kabi turli aqliy qobiliyatlarni o‘lchaydi (Lewis Terman va Maud Merrill).

3. Kaufman Assessment Battery for Children (K-ABC) – Kaufman testi bolalarning aqliy va bilish qobiliyatlarni yoshiga mos tarzda baholash uchun ishlatiladi. Ushbu test, bolalarning analitik fikrlashini va ijodiy qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazadi (Alan S. Kaufman va Nadeen L. Kaufman).

Har bir testning o‘ziga xos xususiyatlari bor va ular turli vaziyatlarda qo‘llanilishi mumkin. Diagnostika jarayonida eng mos keladigan testni tanlash uchun bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish kerak. Bu jarayonni to‘g‘ri boshqarish va interpretatsiya qilish uchun mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi lozim.

Olti yoshli bolalar uchun psixologik baholashda kuzatuv usullari asosiy rolni o‘ynaydi. Bu usullar, bolalar o‘z tabiiy muhitida qanday harakat qilishlarini, o‘zaro qanday muloqot qilishlarini va turli vaziyatlarga qanday javob qaytarishlarini kuzatish orqali ularning aqliy va ijtimoiy rivojlanishini tahlil qilish imkonini beradi.

Psixologik baholashda kuzatuv usullaridan foydalanish, bolalarning o‘zaro muloqot qobiliyatlarini, shaxsiy xatti-harakatlarini va muhitga moslashuvchanlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Bu jarayonda, mutaxassislar bolalarni turli ijtimoiy o‘yinlar va guruh faoliyatlari davomida kuzatishadi. Masalan, bolalar o‘rtasidagi rolli o‘yinlar bolalarning ijtimoiy o‘zaro ta’sirlashuv qobiliyatlarini va kelishuvlarga qanday erishishlarini ko‘rsatadi. Shuningdek, o‘qituvchilar va ota-onalar bilan olib borilgan muloqotlar bolaning kattalar bilan qanday muloqot qilishini aniqlashda yordam beradi.

Kuzatuvlar shuningdek, bolaning diqqatini qanday jamlashi, muammolarni qanday hal qilishi va yangi ma’lumotlarni qanday qabul qilishini kuzatish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonlar, bolalarning aqliy rivojlanish darajasini baholashda juda muhim ahamiyatga ega. Masalan, bolaning biror narsaga qancha vaqt e’tibor qaratishi, o‘rganish jarayonida qanday strategiyalardan foydalanishi kabi omillar diqqat markazida bo‘ladi.

Bundan tashqari, bolalarning o‘zini tutishini kuzatish, ularning hissiy holatlarini va stress bilan qanday kurashish qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. His-tuyg‘ularni ifodalash usullari, qo‘rquv yoki xursandchilik kabi hissiy reaksiyalar, bolaning psixologik barqarorligi haqida muhim ma’lumotlar beradi.

Bularning barchasi, olti yoshli bolalar uchun psixologik baholashni olib borishda kuzatuv usullarining o‘rni beqiyos ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu usullar yordamida bolalarning rivojlanish darajasini aniqroq va ishonchli tarzda baholash mumkin, bu esa ularning kelajakdagi ta’lim va tarbiya jarayonlarini yanada samarali rejalashtirish imkonini yaratadi.

Olti yoshli bolalar uchun aqliy rivojlanishni o‘lchashda o‘yinlar va vazifalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu usullar orqali bolalarining fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlari baholanadi. Ushbu matnda, olti yoshli bolalarga mo‘ljallangan o‘yinlar va vazifalar, ularning qo‘llanilish jarayonlari va pedagogik ahamiyati haqida to‘liq ma’lumot beriladi.

Aqliy rivojlanishni o‘lchashda ishlatiladigan o‘yinlar, asosan, bolalarning mantiqiy fikrlashini, xotirasini va diqqatini sinovdan o‘tkazishga mo‘ljallangan. Masalan, "Ranglarni moslashtirish" o‘yini bolalarga turli xil rangdagi bloklarni mos keladigan joylarga joylashtirish vazifasini beradi. Bu jarayon ularning ranglarni farqlash qobiliyatini va yaxlit fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, "Puzzle" o‘yinlari, bolalarni rasmning turli qismlarini to‘g‘ri joylashtirishga undaydi, bu esa ularning muammolarni hal qilish va makoniy tafakkur qobiliyatlarini oshiradi.

Vazifalar orqali esa, bolalarning til bilish darajasini va so‘z boyligini o‘rganish mumkin. Masalan, "So‘z yasash" o‘yini bolalarga harflar to‘plamidan ma’noli so‘zlar yasashni taklif etadi. Bu o‘yin, bolalarning lug‘at boyligini va til qurilish qobiliyatlarini rivojlantirishda juda samarali hisoblanadi. Bundan tashqari, "Kichik hikoyalar tuzish" vazifasi bolalardan berilgan rasmlar asosida qisqa hikoyalar tuzishni so‘raydi, bu esa ularning ijodiy fikrlashini va ifodali nutqini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bolalarning aqliy rivojlanishini baholashda matematik ko‘nikmalarni o‘lchovchi o‘yinlar ham keng qo‘llaniladi. "Sonlarni sanash" va "Oddiy matematik amallar" kabi o‘yinlar, bolalarga sonlar bilan ishlashni o‘rgatadi va ularning hisoblash qobiliyatlarini mustahkamlaydi.

Ushbu o‘yinlar va vazifalar orqali bolalar o‘z qobiliyatlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo‘ladi, va bu jarayon ularning aqliy rivojlanish darajasini aniq va samarali baholash imkonini beradi. Bunday faoliyatlar, shuningdek, o‘qituvchilarga har bir bola uchun individual ta’lim rejalari tuzishda qo‘llanma beradi, bu esa ularning kelajakdagi ta’limiy muvaffaqiyatlariga zamin yaratadi¹.

Olti yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishini tavsiflashda psixologlar va pedagoglar bir qator jihatlarga e’tibor berishadi.

Birinchi navbatda, til rivojlanishi muhim jihat hisoblanadi. Olti yoshdagi bolalar tez-tez yangi so‘zlarni o‘rganishadi va murakkabroq jumalarni tuzish qobiliyatiga ega bo‘lishadi. Ular o‘z fikrlarini aniqroq ifodalay olishadi va savollar berish orqali ma’lumot izlashadi. Shuningdek, ularning nutqida grammatik tuzilmalar yanada mukammallashadi, bu esa ularning til bilish darajasining yuqori ekani ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlari. Olti yoshli bolalar turli xil mantiqiy topshiriqlarni bajarishga qodir bo‘lishadi, masalan, sabablarni oqibatlardan ajrata olishadi va oddiy matematik amallarni bajarishadi. Ushbu yoshdagi bolalarning qaror qabul qilish qobiliyatlari shakllanadi, bu esa ularning mustaqil fikrlashlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, ijtimoiy-emotsional rivojlanish. Olti yoshda bolalar boshqalar bilan muloqot qilishda yanada faolroq bo‘lishadi. Ular do‘stlik munosabatlarini rivojlantirishga qodir va boshqa bolalar bilan hamkorlikda o‘yinlar o‘ynashadi. Emotsional jihatdan ular o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va boshqalar his-tuyg‘ulariga javob berish qobiliyatini namoyish etishadi.

To‘rtinchidan, diqqatni jamlash va xotirani rivojlantirish. Olti yoshli bolalar bir vaqtning o‘zida bir nechta topshiriqlarni bajarish qobiliyatiga ega bo‘lishadi va murakkab ko‘rsatmalarga amal qilishlari mumkin. Ular uzoqroq vaqt davomida diqqatlarini bir mavzuga qaratish qobiliyatini rivojlantirishadi. Shuningdek, bolalar o‘zlarining shaxsiy tajribalarini eslash va o‘rganilgan ma’lumotlarni eslab qolish qobiliyatini yaxshilashadi.

Bularning barchasi olti yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanish darajasini tavsiflashda asosiy ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Ushbu jihatlarni to‘g‘ri baholash va ularni rivojlantirish uchun mos muhitni yaratish, bolalarning kelajakdagi ta’limiy va shaxsiy muvaffaqiyatlariga zamin yaratadi.

Aqliy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda yana bir muhim pedagogik yondashuv bu - differentsiatsiyalangan ta’lim. Bu yondashuv orqali darslar turli darajadagi qiyinchiliklarga ega topshiriqlarni o‘z ichiga oladi, shuning uchun har bir bola o‘z qobiliyatiga mos ravishda ta’lim

¹ Johnson, M. & Lee, K. (2021). "Cognitive Development through Play: Educational Games for Six-Year-Olds." *Journal of Early Childhood Education*, 34(4), 250-275.

olishi mumkin. Differentsiatsiyalangan ta'lim, bolalarning o'z bilimlarini asta-sekin rivojlantirishlariga yordam beradi va ularni yangi bilimlarni o'zlashtirishga undaydi.

Xulosa. Ko'rib chiqilgan barcha pedagogik yondashuvlar, bolalarning aqliy rivojlanishini samarali aniqlash va ularning ta'limiy muvaffaqiyatlarini ta'minlashda juda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar orqali bolalar o'zlarining intellektual salohiyatlarini to'liq namoyish etish va o'zlarining bilim doiralarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. CURTAIN, H. [On-line] Foreign Language Learning: An Early Start.http://www.penpages.psu.edu/penpages_reference/28507/285073032.HTML (July 2005).
2. Gail Gregory, Presenter. Make Your Day Conference Seattle, WA 2005
3. Creative curriculum. For infants, toddlers and twos. USA, vashington, 2010.p.-247
4. Creative Curriculum for Preschool, Diane Trister Dodge, Teaching Strategies, Washington DC, 2008.
5. State of Connecticut. Department of Education, 165 Capitol Avenue, Hartford, Connecticut 06106, (860) 713-6530.
6. Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs Serving Children from Birth to Age 8, Copple, C., Bredekamp, S., NAEYC, Washington DC, 2002.
7. K. Rudd and others, Labor's Plan for Early Childhood: Election 2007 Policy Document, Australian Labor Party, Canberra, 2007.